

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Средняя общеобразовательная школа №2 с.Кызыл-Мажалык Барун-Хемчикского кожууна Республики Тыва»

Рассмотрена на заседании
Педагогического совета
Протокол № 1 от 29.08.2023

Согласована
заместитель директора по УВР
[подпись] /Хомушку С.В./
«29» 08 2023г.

Рабочая программа
по родному (тувинскому) языку 10.а класса
муниципального бюджетного общеобразовательного учреждения
«Средней общеобразовательной школы №2 с.Кызыл-Мажалык
учителя родного (тувинского) языка и литературы Сарыглар Марта Тараачыновны
на 2023-2024 учебный год

Кызыл – Мажалык - 2023

ДОПЧУЗУ

1. Тайылбыр бижик	3
2. Эртемни шингээткенинге баш бурунгаар планнатынган түңнелдер	5
3. Эртемни шингээдип алганын үнелээринге негелделер	9
4. Өөредилге эртемниң утказы	13
5. Темалыг планнаашкын	20

1. ТАЙЫЛБЫР БИЖИК

Тыва дыл – Тыва Республиканың үндезин чонунуң национал дылы. Тыва дыл Тыва Республиканың Конституциясында күрүне дылы кылдыр доктааттынган (май 6, 2001). Амгы үеде «тыва болгаш орус дылдарның деңге болгаш бот тускайлаң сайзыраарынга таарымчалыг байдалды тургузарынче угланган» 2003 чылдың декабрь 31-де үнген «Тыва Республиканың дылдар дугайында» хоойлузу боттанмышаан. Тыва дыл күрүнениң болгаш тус черлерниң эрге-чагырга органнарының дылы, официалдыг хоойлу-дүрүмнерни парлап үндүрер, Тыва Республикага референдум (чугула айтырыгны чонга бадыладыры), төлээлекчилер болгаш күүсекчи органнарже соңгулдаларның дылы, официалдыг херектер эмгелээриниң, суд чорудулгазының база чагаалар дылы, массалыг медээ дамчыдар чепсектер болгаш өөредилгениң, культураның дээш өске-даа адырларның дылы кылдыр ниитилел амыдыралында калбаа-биле ажыглаттынып турар.

Программаны тургузарынга үндезин болган **нормативтер болгаш эрге-хоойлу баазазы:**

- 2012 чылдың декабрь 29-та үнген 273-ФЗ дугаарлыг «Россия Федерациясында өөредилге дугайында» Федералдыг хоойлузу (п. 4, 14-кү кезээ);
- 2018 чылдың август 3-те үнген 317-ФЗ дугаарлыг «Россия Федерациясында өөредилге дугайында» Федералдыг хоойлузунда 11 болгаш 14 кезектеринде өскерилгелер дугайында» Федералдыг хоойлу;
- Тыва Республиканың үндезин хоойлузу (Конституция, 5 кезээ)
- «Тыва Республикада дылдар дугайында» хоойлу (декабрь 31, 2003 ч., № 462 ДХ-I, өскерилгелерлиг: апрель 12, 2019 ч.).
- 10-11 класстарның «Төрээн (тыва) дыл» деп чижек өөредилге программасы.

Өөредилге программаның ниити тайылбыры

Программаны боттандыраарының **сорулгазы:** Кол ниити өөредилгениң ӨФКС-тиң негелделеринге дүүштүр «Төрээн (тыва) дыл» эртемниң утказын шингээдири; баш бурунгаар планнаттынган бот-тускайлаң, предметтиг болгаш эртем харылзаалыг (метапредметтиг) түңнелдерни өөреникчилерниң чедип алыры; харылзажылга (коммуникативтиг), дыл болгаш дыл эртемниң талазы-биле база культура талазы-биле (культурологтуг) компетенцияларны чедип алыры болгаш сайзырадыры.

Салдыгган сорулгаларны шиитпирлээри-биле чорудар ажылдар:

– бодунуң тыва чонунга чоок хамаарылгалыын ханы медресеп билип чоруур, төрөөн тыва дылынга ынак болгаш ону эки билир, күрүне дылын болгаш өске-даа чоннарның дылдарын хүндүлөп чоруур; иштики сагыш-сеткили байлак, бот-медресели бедик Россия Федерациязынга болгаш төрөөн Тывазынга бердинген, шынчы хамаатыны кижизидери;

– төрөөн дылын кижиниң эртем болгаш өөредилгениң аңгы-аңгы адырларынга билиг чедип алырының кол аргазы болурун; ниитилелде мораль-этиктиг негелделерни, дылдың эстетиктиг үнөзүн медресеп билириниң база кол аргазы кылдыр билиндирери;

– аңгы-аңгы байдалдарда тыва дылга бодунуң бодалын хостуг илередип шыдаар кылдыр сайзырадыры; кижилер-биле чугаалажыксаар, харылзаа тудар арга-шинээн улам мергежидер күзелдиг болурун хевирлээри;

– тыва дылдың эртемниң адырларының болгаш тыва литературлуг дылдың кол-кол нормаларының дугайында билиглерин делгемчидери;

– өөреникчилерниң идепкейлиг ажыглап турар болгаш потенциалдыг сөс курлавырын улам байыдары; чугаада ажыглаттынып турар грамматиктиг аргаларның хемчээлин делгемчидери;

– аас болгаш бижимел чугаа культуразын, чугаа чорударының хевирлерин (номчууру, дыңнаары, чугаалаары, бижири) шиңгээдири;

– чедип алган билиглерин, чаңчыл-мергежилдерин херек кырында амыдыралга ажыглаары;

– интеллектуалдыг болгаш чогаадыкчы мөөрейлерге, төлевилелдерге болгаш өөредилге шинчилелдиг ажылдарны чорударынга херек арга- дуржулганы, мергежилдерни шиңгээттирери; өөреникчилерниң бот-идепкейлиг чоруун сайзырадыры.

Программа өөреникчилерниң харылзажылга (коммуникативтиг), дылболгаш дыл эртемниң талазы-биле база культура талазы-биле (культурологтуг) компетенцияларын хевирлээринче угланган.

Харылзажылга (коммуникативтиг) компетенциязы дээрге-ле чугаа чорудулгазының хевирлерин, аас болгаш бижимел чугааның үндөзүннөрин ыяк шиңгээдип алганы; дылды ажыглаарының кол мергежил, чаңчылдарын назы-харының аайы-биле янзы-бүрү байдалдарга ажыглап билири болур. А кижиниң улус-биле харылзажып билири чугааның сорулгаларын тодарадып, чугааның байдалынга таарыштыр чугаалажырының эптиг аргаларын тып билиринден илерээр. Өөреникчиниң чугаалажып билириниң кайы хире хевирлеттингени ооң үежилери-биле азы улуг улус-биле чугаалажыксаар, кады чугаалажып турар кижизиниң бодалын дыңнап, ооң тус

айтырыгга хамаарышкан туружун шын билип турарындан, чидиг айтырыгларга харыылап билиринден тодараттынар.

Дыл (дыл эртеминиң) талазы-биле компетенциялар (дыл болгаш дыл эртеминге хамаарышкан айтырыгларны ыяк билири) өөреникчи бүрүзүнүң тус-тузунда дылдың тускай демдектер системазы (чаңгыс аайлап тургустунган дыл демдектериниң чүнү илередип турарын, оларның аразында харылзаалыын) болгаш ниитилел болуушкуну болуп, сайзырап, янзы-бүрү хүлээлгелерни күүседип чоруурун ыяк билип; тыва литературлуг дылдың колномаларын шингээткенинден; сөс курлавырын байытканындан, чугаазының

грамматиктиг тургузуун экижиткенинден; дылдың кол кезектерин болгаш өзек билиглерин, дыл болуушкуннарын сайгарып; лингвистиктиг словарьларның аңгы-аңгы хевирлерин ажыглап билиринден хевирлеттинер.

Культура талазы-биле компетенция (культура-төөгү, шажын- чүдүлге, ёзу-чаңчылдар талазы-биле айтырыгларны ыяк билири) өөреникчилерниң төрөөн дылды тыва чоннуң национал культуразының илереттинер бир хевири кылдыр медресеп билири; дылдың чоннуң төөгүзү- биле харылзаалыын ыяк билири. Тыва дылдың өске дылдардан онзаланып турар талаларын, тыва чугааның аянын, өске чоннар-биле харылзашпышаан, оларның национал культуразы, төөгүзү-биле холбашкан чүүлдерин билип алыры. Тыва национал культура база ооң-биле холбашкан терминологияны, лексиктиг курлавырны эки билип, культурага хамаарышкан сөстөрниң утказын шын тайылбырлап билири болур.

Программада өөреникчилерниң коммуникативтиг, дыл (дыл эртеминиң), культура талазы-биле компетенцияларының хевирлеттинип тургустунарынга ужур-дузалыг **үш уткалыг шугумну** айыткан:

- коммуникативтиг компетенцияның хевирлеттинерин хандырып турар утказы;
- дыл болгаш дыл эртеминиң талазы-биле компетенцияның хевирлеттинерин хандырып турар утказы;
- культура талазы-биле компетенцияның хевирлеттинерин хандырып турар утказы.

Бирги уткалыг шугум чугаа чорударының мергежил-чаңчылдарының чайгаар хевирлеттинеринге салдарлыг «Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы» деп бөлүктө кирип турар «Чугаа болгаш чугаалажып харылзажыры», «Чугаа чорудулгазы», «Чугаа культуразы», «Сөзүглел», «Дылдың ажыглалының аайы-биле хевирлери» деп кезектерде илереттинген.

Ийиги уткалыг шугумда дылдың тургузуун болгаш ооң кезиктериниң ажыглалының онзагайларын көргүскен

«Дыл дугайында ниити билиглер»,
«Дыл дугайында эртемниң кезектери» деп бөлүктөр кирип турар.

Үшкү уткалыг шугумда төрөөн дылдың тыва чоннуң төөгүзү болгаш уран чүүлү-биле, чоннуң материалдыг болгаш сагыш-сеткил культуразы- биле база Россияның өске чоннарының дыл болгаш культура талазы-биле сырый харылзаалыын көргүскөн, тыва дылдың өске кезектери-биле чергелештир өөрөдир «Дыл болгаш культура» деп кезээ кирген. Ону тыва дылдың шупту кезектери-биле чергелештир кириштирип өөрөдир.

2. ЭРТЕМНИ ШИҢГЭЭТКЕНИНГЕ БАШ БУРУНГААР ПЛАННАТТЫНГАН ТҮҢНӨЛДӨР

«Төрөөн (тыва) дыл» эртемниң шиңгээткениниң түңнөлдери үш кол бөлүк кылдыр демдеглеттинген: бот-тускайлаң, эртем харылзаалыг (метапредметтиг) болгаш эртем талазы-биле (предметтиг) түңнөлдөр.

Бот-тускайлаң түңнөлдөргө уругларның бот-башкартынып (боттуг туружун хевирлээр, бодун кым мен дээрзин билири, бодун хүндүлээри, үнөлээри), чүгө өөренип турарының утказын (өөредилге ажыл- чорудулгазынга болгаш сонургалдыг болурунга хамаарыштыр), мораль- этиктиг нормаларны (бодунуң мөзү-бүдүжүңгө хамаарышкан айтырыгларны шиитпирлээр, үнөлээр) күүседип билири хамааржыр. Оларны тодаргайлаарга,мындыг:

- россияжи хамааты демнежилге деп билигниң утказын билип, аңаа дүүштүр бодун хевирлээри: төрөөн чуртунга ынак, ол дээш сагыш човаары, хөй аймак чоннуг Тываның болгаш Россияның чонунуң төөгүлүг эрткен болгаш амгы оруун хүндүлээри, оларның салым-чолунга хамаарылгалыын, Ада-чуртунуң мурнунга харыысалгалыг болурун угаап билири;

- бодунуң кайы аймакка хамаарылгалыын, чонунуң болгаш чуртунуң төөгүзүн, дылын, культуразын билири; Тываның, Россияның чоннарының болгаш кижини төрөлгөткениниң культурлуг өнчүзүнүн үндөзүннөрин билири;

- төрөөн тыва дылынга чүвө билип алырынга сундулуг, бодунсайзырадырынга болгаш билиин бедидеринге сонургалдыг болуру; өөреникчилерниң боттарының сонургалының болгаш билииниң деңгелиниң аайы-биле келир үедө мергежилин медреселдиг шилип алырынга белен болуру;

- кижиниң болгаш ниитилелдин амыдыралынга өг-бүлениң ужур- дузазын медресеп билири; өг-бүлениң амыдыралының ыдыктыг чүүлдерин бодунга сиңирип, чоок кижилерин хүндүлөп, олар дээш сагыш човап билири; өске кижини, ооң бодалын, делегей көрүүшкүнүн, культуразын, дылын, чүдүлгезин болгаш боттуг туружун хүндүлээр;

- назы-хар аайы-биле школаның бот-башкарылгалыг ажыл-херээнге болгаш хөй-ниити ажылынга киржири;

төрөөн дылга тураскааткан хемчеглерге, класстан дашкаар ажылдарны чорударынга киржири;

– тыва дылга сөзүглелдер дамчыштыр өөредилгеге болгаш күш-ажылга харыысалгалыг болурун хевирлээри, кадык болгаш айыыл чок амыдыралды шилип алыры; бодунга болгаш өске кижилерниң амы-тынынга, кадыкшылынга айыыл тургузуп турар берге байдалдарда, айыылды болдурбазының дүрүмнерин шингээдири;

– Россияның болгаш делегейниң чоннарының уран чүүлүн болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазын дамчыштыр эстетиктиг мээ-медерелин сайзырадыры, чараш чүүлдү шингээдири (аңгы-аңгы чоннарның ёзу-чаңчылдарын илереткен чечен чогаалдарны сайгарары, кижиниң иштики делегейиниң чаражын тодарадыры, чогаалдарны номчуксаары, чуруктарны көрүксээри дээш о.ө);

– экологтуг культураның үндезиннерин хевирлээри (бойдушту шинчилээри, көдээ ажыл-агыйны билири, бойдушту уран-чечен чуруп көргүзери, аян-чорук кылыры, бойдушту камгалаары).

Эртем харылзаалыг түңнелдерже өөреникчилерниң шупту эртемнерге ажыглап болур кылдыр шингээдип алганы билиглер болгаш өөредилгениң бүгү талалыг: *башкарылгалыг* (ажыл-чорудулгазын боду башкарар, хайгаараар, эдер, идепкейлиг болур, бот тускайлаң ажылдаар), *харылзаажылга чорудар/коммуникативтиг* (чугааны чорудуп, кады ажылдаарынга херек чаңчыл-мергежилдерни билир), *угаап шингээдириниң* (ниити өөредиглиг, ооң иштинде сайгарар, деңнээр, түңнээр, бөлүктээр, чидиг айтырыгны тургузар болгаш ону шиитпирлээр дээн ышкаш) кылдыныглары кирип турар.

Өөредилгениң башкарылгалыг бүгү талалыг кылдыныглары

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

- амгы үеде болгаш планнап турары өөредилгениң түңнелдерин сайгарар;
- чугула айтырыгны шиитпирлээр тайылбырны идип үндүрер, эртем талазы-биле даап бодаашкынын хевирлеп тургузар, төңчү түңнелди баш бурунгаар даап бодаар;
- бир-ле чидиг айтырыгга болгаш ооң болдунар аргаларынга үндезилээн ажыл-чорудулганың сорулгазын салыр;
- ажыл-чорудулганың кол сорулгаларын чедип алыры-биле кылыпчорудар ажылдарны тургузуп билир;
- сорулгаларны чедип алырда, херек өөредиглиг болгаш угаап шингээдир ажылдары күүседир, оларны канчаар күүседириниң оруктарын тывары-биле эргежок чугула кылдыныгларны тодарадыр;
- өөредиглиг болгаш угаап шингээдир чүүлдерни бадыткаар болгаш боттандылары-биле эң-не дээштиг шиитпирлиг аргаларны шилиир;

- сүмелээн вариантылардан шилип болгаш сорулганы шиитпирлээр аргаларны/сорулгаларны чедип алыр дээш, боду аргаларны/аңаа ажыглап болур курлавырларны тывар;
- чидиг айтырыгны (төлевилел кылырда, шинчилелдер чорударда) шиитпирлээр планны тургузар;
- сорулганы чедип алырынга шаптыктап турар бергелерни тодарадыр болгаш ону чайладыр аргаларны тывар;
- бодунуң хууда өөредилге траекториязын (угаан, күш-шыдал, мөзү- бүдүш талазы-биле кижиниң сайзыралын, сонуургалын, чүнү кылып шыдаарын барымдаалаан өөредилгениң бот-тускайлаң оруун) планнаар болгаш эде тургузар;
- удуртукчу башкызы болгаш эш-өөрү-биле планнап турар түңнелдерин болгаш бодунуң ажыл-чорудулгазын үнелээриниң негелделеринкады тодарадыр;
- ажыл-чорудулгазын үнелээр аргаларны ылгап шилиир, сүмелеп турары байдалдар болгаш негелделер аайы-биле ажыл-чорудулгазынга бот - хайгааралды чорудар;
- чедип алган түңнелдериниң болгаш кылган ажылдың үнелел-тайылбырын база ооң төнчүзүнде улам эки чедишкинниг болурунуң аргаларын сүмелээр;
- бодунуң кылдыныгларын сорулга-биле дүүштүрер, херек болза, боду частырыгларын эдер.
- өөредилгениң сорулгаларын чедип алыр дээш, чорудар ажылдарга негелделерни шын тургузар; тааржыр аргаларны сайгарып болгаш бадыткап билир;
- тургустунган үнелелдер болгаш бот-үнелелдин негелделерин хостуг ажыглаар;
- ажыл-чорудулгазының сорулгазынга дүүштүр тургустунган болгаш/азы бодунуң тургузуп алганы негелделериниң аайы-биле кылган чүүлдерни түңнээр;
- бодунуң чедишкинниг азы чедишкин чок болганының чылдагааннарын тодарадыр; чедишкин чок болган таварылгада ол байдалдан уштунар аргаларны дилеп тывар.

Өөредилгениң угаап шингээдириниң бүгү талалыг кылдыныглары

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

- чүвелерни болгаш болуушкуннарны кайы-бир демдээниң аайы-биле бөлүктээр, деңнээр, түңнээр; ийи азы оон-даа хөй чүвелерниң болгаш болуушкуннарның ниити ылгавырлыг демдектерин ылгаар болгаш оларның дөмейлешкек чүүлдерин тайылбырлаар;
- чүвелерни болгаш болуушкуннарны бир-ле дөмейлешкек демдээниң аайы-биле деңневишаан, угаап

боданыышкынын илередир;

- сайгарылганы янзы-бүрү талаларындан кылбышаан, бодунуңбарымдааларының шиитпирин бадыткаар;
- сөзүглелден хереглеттинип турар (сорулгазының аайы-биле) медээни тывар;
- сөзүглелде чүнүң дугайында чугаалап турарының уг-шиин сайгарар, утказын долузу-биле билип турар,

сөзүглелдин тургузуун билир;

- сөзүглелде чуруп көргүскен болуушкуннарның, кылдыныгларның аразында харылзаалыын тодарадыр;
- сөзүглелде кол бодалды кысказы-биле дамчыдар;
- сөзүглелдин утказын болгаш хевирин сайгарылгалыг түңнээр;
- бойдуска хамаарылгазын чогаадыгларга илередир;
- чугула херек сөстөрни тодарадыр;
- электронуг хевирде сөзүглелдерни, тыва дылдың словарьларын болгаш тайылбырлыг номнарны

ажыглаар;

3. ЭРТЕМНИ ШИҢГЭЭДИП АЛГАНЫН ҮНЕЛЭЭРИНГЕ НЕГЕЛДЕЛЕР

Программаның сорулгаларын боттандырынга өөредилгениң түңнелдерин үнелээр 1) чурумчуттунган ажыл-чорудулгалыг (системно-деятельностный), 2) деңнелдиг азы чадаланчак, 3) каттышкан (комплексилг) аргаларның ажыглалы идигни бээр.

«Төрээн (тыва) дыл» эртеминде өөредилгениң түңнелдерин хынаарынга *чурумчуттунган ажыл-чорудулгалыг арга* өөреникчи кижиниң өөредилгениң угаап шиңгээдир болгаш практиктиг кылып чорудар ажылдарын шиитпирлеп шыдаар салым-чаяанныын хынап көргенинден илереп кээр. Ук арга боду кылып өөренир кылдыр тургускан өөредилгениң планнаттынган түңнелдериниң утказы болгаш үнелел-барымдаалары-биле хандыртынар.

Деңнелдиг (чадаланчак) арга өөреникчилер-биле тускайлаң ажылды чорударының үндезини болур, ук арга өөреникчилерниң планнаттынган

түңнелдерни чедип ап турарының деңнелдерин (үндезин (баазалыг) деңнел, оон бедик азы куду деңнел) тодарадып демдеглээни-биле боттаныр. Өөреникчиниң үндезин (баазалыг) деңнелде четкенин класста шупту уругларга кылдыртыры-биле чаңгыс аайлап тургускан онаалгаларны күүседип шыдапканындан билип алыр. Үндезин деңнелде материалдышиңгээдип алган өөреникчи улаштыр өөренип шыдаарын көргүскени болур.

Өөредилгениң түңнелдерин үнелеп хынаар *каттышкан (комплексилг) арга* дараазында оруктар-биле боттаныр:

- «Тыва дыл» эртемниң, бот-тускайлаң, эртем харылзаалыг (башкарылгалыг, харылзажылганың болгаш угаап шиңгээдир бүгү талалыг кылдыныглар) түңнелдерни хынап үнелээр;
- өөреникчиниң хууда өөредилге талазы-биле чидишкиннериниң өзүлдезин хайгаараар болгаш түңнел хыналданы чорудары эге, хүн бүрүде, тема аайы-биле, шилчилгелиг (дылдың бир кезээнден өске кезээнге, улдундан улдунче) хыналдаларны ажыглаар;
- шынарлыг өөредилгени чорудуп башкалары-биле өөреникчилерниң алган билиглерин тайылбырлаарыңга контекстиг (өөреникчиниң онзагай талалары, өөренир байдалының тургустунганы дээш о.ө.) медээни ажыглаар;
- хыналданың янзы-бүрү аргаларын болгаш хевирлерин (аас болгаш бижимел ажылдар, өөредиглиг төлөвилелдер, практиктиг ажылдар, бот- үнелел, хайгаарал дээш о.ө.) ажыглаар, олар бот-боттарыңга немелде хыналда кылдыр ажыглаттынар.

Хыналданың кол барымдаазы дээрге-ле тыва дылда өөредир материал- биле холбаалыг чаңгыс аайлаан өөредилге кылдыныгларын шиңгээдип алыры болур.

Чаңгыс аайлаан (системниг) хыналдада *иштики* болгаш *даштыкы* хыналданың чуруму кирип турар.

Иштики хыналдаже эге хыналда, хүн бүрүде чорудуп турар болгаш кайы-бир темага хамаарышкан хыналда, портфолио, өөредилге чериниң иштинде үргүлчү хайгааралда турар хыналда (мониторинг), шилчилгелиг болгаш түңнел хыналда (аттестация) кирип турар.

Эге хыналда өөредилгениң кайы-бир чадазында өөреникчилерниң өөрениринге кайы хире беленин хынаар чурум. Ону 5 класска өөредилге чериниң удуртулгазы чорудар, ук хыналда өөредилге түңнелдериниң бедип азы бадып турарын деңнээр үндезин көргүзүү болур. Хыналданың угланган чүүлү дээрге өөреникчилерниң өөредилгеге сонуургалы, өөредилге ажыл- чорудулгазының кайы хире хевирлеттингени, өөредилгениң бүгү талалыг кылдыныгларын кайы хире шиңгээткени болур. Тыва дылда эге хыналданы эртемниң кайы-бир кезээн билирин хынаары-биле эрттирип болур. Эге хыналданың түңнели башкының ажылчын программанын эде тургузарыңга үндезин болур.

Хүн бүрүде чорудар хыналда дээрге өөреникчиниң өөредилге программанын шиңгээдип ап турарының

өзүлдөзүн хынаар чурум. Ону өөреникчинин кызымаккай чоруун деткири болгаш уругларның өөрөдилгезинде тургустунган бергелерни тывары-биле чорудар. Ук хыналданың объектизи (угланган чүүлү) «Төрээн (тыва) дыл» эртеминде тема аайы-биле планнаттынган түңнелдер болур. Аңаа аас болгаш бижимел айтырыглар, практиктиг ажылдар, бот тускайлаң болгаш бөлүктөп кылыр ажылдарның хевирлери, бот-үнелел, бот-боттарының ажылын үнелээри, уругларның өзүлдөзүн үнелээр тускай бижик-саазыннар дээш оон-даа өске чүүлдер ажыглаттынар.

Темага хамаарышкан хыналда дээрге тема бүрүзүңгө планнаттынган түңнелдерни чедип алганын хынаар чурум. Ук хыналданы кайы-бир теманы өөренип турар үеде-даа, ону өөрөнгенин соонда-даа чорудар. Оон түңнелдери өөреникчилер-биле аңгы ажылдаарының планын тургузарынга үндөзүн болур.

Портфолио дээрге өөреникчинин өөрөдилгезин, чогаадыкчы идепкейин, сонуургалдарының угланыышкынын, оон делгемин, чедиишкиннеринин эң дээдизин көргүскөн өзүлдени үнелээр чурум. Ынаар уругларның кылган ажылдары, оларның үнелелин, шаңнаткан дипломнар, сертификаттар болгаш өске-даа бадыткалдыг бижиктер кирип турар. Өөреникчинин ажылдарының шилилгези класс башкызы болгаш өөреникчинин бодунуң база ада-иезинин киржилгези-биле чоруттунар. Өөреникчинин ажылдарын оон чөпшээрели чокка портфолиоже кирип болбас. Ол чедиишкиннер 10-11 класстарга улаштыр өөренир угланыышкынын шилип алырынга ажыглаттынар болгаш ону өөреникчинин характеристиказынга чырыдып болур.

Үргүлчү хайгааралда турар хыналда (мониторинг) дээрге дараазында чүүлдерни хынаар чурум болур: өөрөдилге эртеминин (предметтиг) болгаш эртем харылзаалыг (метапредметтиг) түңнелдернин деңнелин; өөреникчинин бот-тускайлаң түңнелдеринин деңнелин (чуруму, арыг-силини, бот-ажылдаары, 10 класска азы ортумак өөрөдилге черинге өөренир мергежилинин угланыышкынын медреселдиг шилип шыдаар) дээш о.ө.

Үргүлчү хайгааралда турар хыналданың (мониторингинин) түңнелинде башкыга өөрөдилге чорудулгазынга, уруглар-биле тускайлаң ажылдаарынга, бодунуң билиин бедидеринге сүмелерни бээр.

Шилчилгелиг (аралаштыр) чорудар үнелел дээрге улдуң төңчүзүңде болгаш өөрөдилге чылының төңчүзүңде эрттирер кол ниити өөрөдилгениң деңнелинде чорудар хыналданың чуруму болур. Ук үнелелди чыгып келген демдектернин болгаш темалыг хыналда ажылдарның күүселдезинге үндөзилеп чорудар. Эртемге планнаттынган түңнелдер болгаш өөрөдилгениң бүгү талалыг кылдыныгларынга чедиишкиннери үндөзүн (баазалыг) деңнелден куду эвес болза, өөреникчини дараазында классче шилчидеринин болгаш күрүнениң түңнел аттестациязынче кииреринин үндөзини болур. Шилчилгелиг (аралаштыр) чорудар үнелел дөрт деңнелге чоруттунар:

- *бирги деңнел* – теманы өөредириниң мурнунда планнаттыңан тыва дылдың ажилчын программазыңа үндезилээн башкының чурумчутканхайгааралы;
- *ийиги деңнел* – ук программаның предметтиг түңнелдерин шиңгээткенин хайгаараар аргазы болур өөредилге чылында планнаттыңан методиктиг каттыжыышкынның хыналдалыг хайгааралы;
- *үшкү деңнел* – школаның өөредилгезиниң шынарын үнелээри-биле чурумчуттунган административтиг хайгаарал;
- *дөрткү деңнел* – күрүне албан черлериниң болгаш муниципалдыг удуртулга черлериниң өөредилге системазыңа чорудар хыналда хайгааралы.

Школадан дашкаар үнелелге дараазында хыналдалар хамааржыр:

- мониторингилиг шинчилелдер;
- регионалдыг түңнел хыналда ажил;
- күрүнениң түңнел аттестациязы.

Тыва дылга *мониторингилиг шинчилелдерни* муниципалдыг болгаш регионалдыг деңнелге класс аайы-биле азы кайы-бир, чижээлээрге, 8 класстың өөреникчилеринге келир чылын эртери регионалдыг хыналда ажилга белеткелин билип алыры-биле чорудуп болур.

Регионалдыг түңнел хыналда ажил дээрге кол ортумак школаның өөредилге программаны күүсеткенин хынаары-биле албан эрттирер чурум болур. Ук ажилды эдерттиг хевиринге 3 шак (180 минута), а кадыының байдалы-биле кызыгаарлыг уругларга диктантаыны 1 шак (60 минута) иштинде кылдырары көрдүнгөн.

Күрүнениң түңнел аттестациязын кол күрүне шылгалдазының негелделеринге дүүштүр кылган хыналда-хемчег материалдарын ажыглап эрттирер. Түңнел күрүне аттестациязын доозукчуларның шилип алганы-биле дужаар. Онаалгаларны 3 шак 55 минута (235 минут) дургузунда күүседир.

Тыва дылга регионалдыг түңнел хыналда ажил болгаш кол күрүне шылгалдазы Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем яамызының нормативтиг документи-биле чурумчуттунган болур.

Тыва дылдың түңнел демдээ школаның иштики болгаш школадан дашкаар эрттирген хыналдаларының түңнелинден тургустунар. Ук демдек өөредилгениң деңнелин көргүскен күрүне документизи – кол ниити өөредилгениң аттестадында салдыгган турар.

Бот-тускайлаң түңнелдерни үнелээриниң онзагайлары

Бот-тускайлаң түңнелдерни үнелээриниң кол объектизинге кижиниң бодунуң хамааты мен деп миннип

турарының хевирлеттингени; билиг чедип алыр дээн чүткүлүнгө даянып тургаш, бот өөредилгеже шилчииринге белени; ниитилелге ыяк кылып билир чүүлдеринин (чуртталганың сүзүк-дүрүмнери, ниитилел болгаш кижилер аразында харылзажып билиринин дуржулгазы) хевирлеттингени хамааржып турар. Өөреникчинин бот-тускайлаң чедип алыр түңнелдерин демдек салып үнелээринче киирбейн турар. Ол чүүлдер өөредилге албан-черинин өөредилге-кижизидилге ажылының түңнелдерин үнелээринче кирип турар, олче өөредилге эртеми төрөөн дылдың кижизидикчи хүлээлгелери база кирип турар.

Эртем харылзаалыг түңнелдерни үнелээринин онзагайлары

Эртем харылзаалыг түңнелдерни үнелээринин кол объектизи кылдыр башкарылгалыг, харылзажылга чорудар болгаш угаап шингээдиринин бүгү талалыг кезек кылдыныгларның хевирлеттинери болур. Ол дээрге өөреникчинин бодунуң угаап шингээдир ажил-чорудулгазын сайгарар болгаш башкара кылдыныглары болур. Өөреникчинин чамдык харылзажыр болгаш башкара кылдыныгларын чаңгыс аайлаан негелде-биле үнелеп хынаары берге азы үнелээри болдунмайн барып болур. Чижээлээрге, бөлүккө ажилдап, өске кижини дыңнап, кады ажилдап турар улузу-биле бодунуң кылдыныгларын таарыштырып билири дээш оон-даа өске. Өөредилгениң бо бүгү талалыг кылдыныгларының хевирлеттингенин үнелээрде, башкы хайгаарал методун ажыглаар.

4. ӨӨРЕДИЛГЕ ЭРТЕМИНИҢ УТКАЗЫ

Бөлүк: Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы

Чугаа болгаш чугаалажып харылзажыры

Чугааның байдалы (чугааның сорулгазы, кандыг байдалда, кайда болуп турары, чугаалажып турар кижизинин хар-назыны, эрге-дужаалы дээш о.ө.).

Аас болгаш бижимел чугаа. Диалог болгаш монолог.

Монолог болгаш ооң хевирлери: тоожуушкун, чурумал, угаап боданыышкын; монологтун аңгы-аңгы хевирлеринин холужа бээри.

Диалог болгаш ооң хевирлери: хүндүткел аянын илередир диалог, айтырыг-харыы, чугааже хаара тудуп харылзажыры, бодал солчуру дээш оон-даа өске.

Чугаа чорудулгазы

Чугааның ажил-чорудулга болуру.

Чугаа чорудулгазының хевирлери: номчууру, дыңнаары, чугаалаары болгаш бижири. Кол болгаш элдээрткен

медээ. Улуг-каралап, таныжып болгаш сайгарып номчууру.

Чугаа культуразы

Чугаа культуразы – дыл эртеминин кезээ. Дылдың нормалары болгаш ооң хүлээлгелери.

Тыва литературлуг дылдың кол нормалары: шын адалга, лексика, грамматика, стилистика талазы-биле, шын бижилге.

Тыва дылдың словарьлары. Очулга словарьлары: тыва-орус, орус-тыва; тайылбырлыг, фразеологтук, орфографтыг болгаш өске-даа словарьлар.

Сөзүглел

Сөзүглел дугайында билиг, сөзүглелдин кол демдектери (кезектерге чарлыры, оларның утка талазы-биле чаңгыс аай болуру, харылзаалы).

Сөзүглелдин темазы, кол бодалы.

Сөзүглелдин микротемазы (кыска темаларга чардынганы). Сөзүглелдин кезектеринин болгаш ооң иштинде домактарның харылзашкаа. Абзац – сөзүглелдин уткалыг кезектерге чардынар аргазы.

Сөзүглелдин тургузуу. Сөзүглелдин уткасын дамчыдар хевирлери: планын тургузары, конспектилей азы допчулай бижири (аннотация).

Дылдың ажыглалының аайы-биле хевирлери. Ном стили. Чугаа стили.

Стиль талазы-биле нейтралдыг сөстөр, хевирлер, домактар. Ном стилинин янзылары: эртем, публицистика, албан-херек.

Эртем стилинин жанрлары: үнөнел, бадыткалдыг чүве чугаалаары, илеткел, аннотация, эртем статьязы, рецензия.

Публицистика стилинин жанрлары: бадыткалдыг чүвени парлаары, интервью, солунга статья, орук демдеглелдери.

Албан-херек стилинин жанрлары: хол үжүү, шынзылга, билдириишкин, резюме.

Аас чугааның кол жанрлары: кандыг-бир чүве дугайында чугаалаары, чугаалажыры, маргыжары.

Чечен чогаалдың дылы болгаш ооң онзагайлары.

Бөлүк: Дыл дугайында ниити билиглер

Дыл – харылзажырының чугула чепсээ. Төрел дылдар болгаш өгбө дыл дугайында билиг. Дириг болгаш өлүг дылдар. Түрк дылдар дугайында.

Тыва дыл – тыва чоннуң национал дылы, Тыва Республиканың девискээнде күрүне дылдарының бирээзи. Тыва дылдың ужур-утказы болгаш хүлээлгелери. Тыва дыл болгаш чоннуң культуразы.

Улустуң аас чогаалының болгаш чечен чогаалының дылы.

Амгы тыва дылдың хевирлери: амгы тыва литературлуг дыл (ном, нейтралдыг, чугаа). Литературлуг эвес дыл: девискээр аайы-биле диалектилер, кара чугаа, жаргоннар.

Чоннуң культуразы болгаш төөгүзү-биле тыва дылдың харылзаалы.

Бөлүк: Дыл дугайында эртемниң кезектери

Фонетика болгаш орфоэпия

Фонетика – дыл эртемниң бир кезээ. Үн – дылдың эң бичии кезии.

Чугаа органнары, оларның ажылы болгаш чугаа үннериниң тургустунары.

Ажык үннерниң бөлүктээшкени:

1) адаттынарының аайы-биле: кыска, узун, өк-биле адаар ажык үннер;

2) дылдың одуруунуң аайы-биле: мурнуу одуругнуң (чымчак) ажык үннери [и], [ө], [ү], [э] болгаш арты одуругнуң (кадыг) ажык үннери [а], [о], [у], [ы]. Ажык үннерниң аяннажылгазы. Аяннажылгага чагыртпайн баар таварылгалар болгаш оларның чылдагааннары.

3) эриннерниң киржилгезиниң аайы-биле: эрин-биле адаар [о], [ө], [у], [ү] болгаш эрин-биле адавас [а], [и], [ы], [э] ажык үннер.

4) аастың ажыттынарының аайы-биле: делгем [а], [э], [о], [ө] болгашкызаа [ы], [и], [у], [ү] ажык үннер.

Ажык эвес үннерниң бөлүктээшкени:

1) ыт, дааштың киржилгезиниң аайы-биле ажык эвес үннер: ыткыр, дүлей болгаш аяр;

2) адаарының күженишкениниң аайы-биле ажык эвес үннер: күштүг, кошкак, эң кошкак (аяр).

Сөс иштинге дүлей ажык эвес үннерниң ыткыр ажык эвес үннер-биле солчуру, оларны шын бижири.

Фонетиктиг транскрипцияның демдектери: узун ажык үннер – дагаа [т а^в г а:], аяа [а й а:], өк-биле адаар ажык үннер – аът [а^в т], күштүг ажык эвес үннер – пар [п^в а р], тал [т^в а л], сөс эгезинге кошкак ажык эвес үннер – бар [п а р], дакпырлап бижиир ажык эвес үжүктерниң үннери – аттар [а т а р], аккыр [а к ы р]. Сөс иштинге үннер болгаш үжүктерниң санының дүгжүбээри болгаш дүүшпейн баары.

Слог: ажык болгаш хаалчак. Тыва дылда ударение.

Орфоэпия – дыл эртемниң бир кезээ. Тыва дылдың ажык болгаш ажык эвес үннерин шын адаарының

дүрүмнери. Тыва дылда сөстүн ударениезин адаары.

Графика

Графика. Алфавиттин ужур-дузазы. Тыва бижиктин төөгүзү. Латинчиткен алфавитке үндезилээн тыва бижик. Кирилл алфавидинге үндезилээн тыва бижик.

Ниитилел амыдыралынга бижиктин ужур-дузазы.

Сөс тургузуу болгаш сөс чогаадылгазы

Морфемика – дыл эртеминин бир кезээ. Морфема (сөстүн уткалыгкезектери) – дылдың кезии болуру.

Тыва дылда сөстүн тургузуу. Сөстүн дазылы. Төрел сөстөр.

Тыва дылда сөстөрнүн кожумактары болгаш оларның янзылары(чогаадылга, өскертилге болгаш хевир өскертир кожумактар).

Сөс чогаадылгазы – дыл эртеминин бир кезээ. Сөс чогаадылганын кол аргалары: чогаадылга кожумактарының дузазы-биле чаа сөстөрнүн тургустунары (морфологтуг арга); ийи болгаш оон хөй дазылдарның каттышканындан болгаш тудушканындан чаа сөстөрнүн тыптыры(синтаксистиг арга); хурааңгайлаар арга.

Чогаадылга кожумактары. Аттыг чугаа кезектерин, кылыг сөзүн, наречиени тургузар кожумактар.

Хевир өскертир кожумактар: чүве адының бичеледир, чассыдар кожумактары, демдек адының чадаларының кожумактары, кылыг сөзүнүн болбас хевиринин кожумаа, кылыг сөзүнге (причастие, деепричастие) немелде утка киирер кожумактар.

Өскертилге кожумактары: чүве адының падеж, сан, арын кожумактары; кылыг сөзүнүн сан, арын, үе кожумактары.

Сөстүн дөзү: укталган, укталбаан.

Сөстүн морфемниг (тургузуунун аайы-биле) сайгарылгазы.

Лексикология болгаш фразеология

Лексикология – дыл эртеминин бир кезээ. Сөс – дылдың эң чугула кезии. Сөстүн лексиктиг утказы.

Чаңгыс болгаш хөй уткалыг сөстөр; сөстөрнүн дорт, доора болгаш көжүрген уткалары. Сөстүн көжүрген утказы – троптар (эпитет, деңнелге, метафора, метонимия, гипербола, литота дээш о.ө.) тургузарының кол өзээ. Синонимнер, антонимнер, омонимнер. Табу болгаш эвфемизмнер.

Тыва дылдың лексиказын тывылган угунун аайы-биле бөлүктээри. Ниити түрк лексика, оон кол бөлүктери. Өске дылдардан сөстөрни үлегерлеп алыры. Моол болгаш орус дылдардан болгаш оларны дамчыштыр үлегерлеттинген сөстөр. Тыва дылдың тайылбырлыг словарының дугайында.

Ажыглалының аайы-биле тыва дылдың лексиказын бөлүктээри. Ниити ажыглалдың сөстери. Кызыгаарлыг ажыглалдың сөстери: диалектизмнер, мергежил сөстери (профессионализмнер) и терминнер. Ховар ажыглалдың сөстери: эргижирээн сөстөр (историзмнер, архаизмнер) болгашнеологизмнер. Жаргон сөстөр.

Хуу аттар (ономастика), оларның янзылары: топонимнер, антропонимнер, этнонимнер, зоонимнер, космонимнер.

Диалектилер болгаш литературлуг дыл.

Фразеология – дыл эртеминиң кезээ. Быжыг сөс каттыжышкыннарының (фразеологизмнерниң) демдектери болгаш утказы. Быжыг сөс каттыжышкыннары болгаш оларның синонимнери. Тыва дылдың фразеологтуг словары.

Тыва дылдың тайылбыр словарының дугайында.

Морфология

Морфология – грамматиканың бир кезээ. Тыва дылда чугаа кезектериниң бөлүктээшкени. Тускай чугаа кезектери. Дузалал чугаа кезектери. Аян сөстери.

Тускай чугаа кезектери

Тускай чугаа кезектери: чүве ады, демдек ады, сан ады, кылыг сөзү, наречие, ат орну

Чүве ады

Чүве адының грамматиктиг утказы.

Тодаргай болгаш туугай чүве аттары, оларның утка аайы-билебөлүктери.

Хуу болгаш ниити чүве аттары, оларның утка аайы-биле бөлүктери.

Хуу чүве аттарын шын бижири.

Чүве адының тургустунары (морфологтуг, синтаксистиг, хурааңгайлаар арга).

Чүве аттарының бичеледир, чассыдар хевирлери, оларның тургустунары.

Чүве адының морфологтуг демдектери. Чүве адының саны.

Хамаарылга хевиринде чүве ады.

Чүве адының падежтери. Адаарының падежи. Адаарының падежинде чүве адының адалга болуру.

Доора падежтер: хамаарыштыларының, бээриниң, онаарының, турарының, үнериниң, углаарының. Оларның грамматиктиг утказы, кожумактарын шын бижири.

Чүве адының синтаксистиг хүлээлгези. Чүве адының кылыг сөзү-биле холбаалыы.

Орус дылдан үлегерлээн сөстөрнүн (чүве аттарының) грамматиктиг хевирлерин шын бижири.

Чүве адының морфологтуг сайгарылгазы.

Демдек ады

Демдек адының ниити утказы болгаш морфологтуг демдектери.

Демдек адының тургустунары (морфологтуг, синтаксистиг арга, сөстүңкатаптааны).

Демдек аттарының утка аайы-биле бөлүктери: шынар-демдээн, өң-чүзүнүн, хевирин, хемчээлин көргүзөр демдек аттары.

Шынарның болгаш хамаарылганың демдек аттары.

Шынарның демдек аттары. Оларның өйүндө, кошкадыр, күштелдирерчадалары, илередир уткалары.

Укталган, укталбаан демдек аттары. Демдек адының синтаксистиг хүлээлгези.

Демдек адының морфологтуг сайгарылгазы.

Сан ады

Сан ады, ооң грамматиктиг утказы болгаш морфологтуг демдектери. Сан адының тургузуу: бөдүүн, нарын болгаш каттышкан (составтыг).

Сан аттарының бөлүктери. Түң болгаш дугаар сан аттары. Чыырының, үүрмек, аңгылаар, чоокшуладыр сан аттары болгаш оларны шын бижири.

Сан адының синтаксистиг хүлээлгези.

Сан адының нарын сөстөр болгаш фразеологизмнер тургузарынга киржилгези. Тыва дылда хемчег илередир чамдык сөстөрнүн ажыглалы.

Сан адының морфологтуг сайгарылгазы.

Кылыг сөзү

Кылыг сөзүнүн грамматиктиг утказы болгаш морфологтуг демдектери, синтаксистиг хүлээлгези.

Кылыг сөстөрнүн уткалыг бөлүктери.

Кылыг сөзүнүн тургузуу: бөдүүн, нарын болгаш составтыг кылыг сөстери. Нарын болгаш составтыг кылыг сөстөрнүн тургустунары болгаш оларның шын бижилгези.

Кылыг сөзүнүн хевирлери. Кылыг сөзүнүн эге хевирлери. Кылыг сөзүнүн болур, болбас хевирлери. Болбас хевирнүн кожумактары. Кылыг сөзүнүн немелде утка илередир хевирлери болгаш оларның кожумактарының шын

бижилгези.

Наклонение, ооң хевирлери: болуушкун, дужаал, даар, чөпшээрел, кызыгаарлаар. Болуушкун наклонениезиниң үелери: эрткен үелер (шагда эрткен, чоокта эрткен, барымдаалыг, бадыткалдыг); амгы үелер (тодаргай болгаш тодаргай эвес); келир үе (болгалак келир үе).

Кылыг сөзүнүң синтаксистиг хүлээлгези.

Кылыг сөзүнүң морфологтуг сайгарылгазы.

Кылыг сөзүнүң тускай хевирлери

Причастиеениң грамматиктиг утказы, морфологтуг демдектери, синтаксистиг хүлээлгези.

Эрткен үениң причастиези. Келир үениң причастиези, болгалак үениң причастиези.

Причастиелиг бөлүглелдер, оларның домакка тодарадылга, байдал болуру.

Деепричастие – кылыг сөзүнүң өскерилбес хевири. Деепричастиеениң грамматиктиг утказы, морфологтуг демдектери, синтаксистиг хүлээлгези.

Тыва дылдың деепричастиеелери: катгышкак, кожаланчак, эрткен, болбас, үдекчи, кызыгаарлаар деепричастиеелер.

Деепричастиелиг бөлүглелдер, оларга бижик демдектери болгаш домакка байдал болуру.

Морфологтуг сайгарылга.

Наречие

Наречие – тускай чугаа кезээ, ооң грамматиктиг утказы болгаш морфологтуг демдектери, синтаксистиг хүлээлгези.

Наречиеениң өске чугаа кезектеринден ылгалы.

Наречиелерниң бөлүктери: үениң, туруштуң, сорулганың, чылдагаанның, кылдыныг аргазының, хемчегниң.

Наречиеениң тургустунары болгаш оларны шын бижири. Наречиеениң морфологтуг сайгарылгазы.

Ат орну

Ат орну – тускай чугаа кезээ, ооң грамматиктиг утказы, морфологтуг демдектери.

Ат оруннарының бөлүктери: арынның, айтырыгның, айтылганың, тодаргай болгаш тодаргай эвес ат оруннары,

оларның синтаксистиг хүлээлгези.

Тодаргай эвес ат оруннарын шын бижири. Чамдык ат оруннарының саннарга, падежтерге өскерлири.

Ат орнунуң морфологтуг сайгарылгазы.

ТЕМАЛЫГ ПЛАННААШКЫН 10 класс (68 шак)

Блок	Тема (ооң иштинче кирип турар билиглер)	Шак саны ниити б/ш тема аайыбиле	Өөреникчилерниң ажыл-чорудулгазының хевирлери
Дыл дугайында ниити билиглер	Дыл дугайында ниити билиглер	Ниити шагы – 5+2	
	Дыл болгаш ниитилел	1	Тыва дыл – тыва чоннуң национал дылы, ооң ужур-дуказын, кол хүлээлгелерин таныштырар.
	Дыл болгаш культура	1	«Түрк дылдарның бөлүү» деп билиг-биле таныштырар.
	Түрк дылдарның аразында тыва дылдың туружу	1	Эртеги түрк руниктиг бижиктин тураскаалдарының дугайында медээбиле таныштырар.
	Эртеги түрк руниктиг бижиктин тураскаалдары	1	Литературлуг тыва дылдың нормалары-биле таныштырар. Девискээр талазы-биле тыва дылдың сөс курлавырының ылгалдары-биле таныштырары.
	Тыва дылдың ажыглаттынып турар хевирлери	1	Чогаадыкчы болгаш хыналда ажилдар.
	<i>Хыналда диктант.</i>	1	Хыналда диктант.
	<i>Угаап боданыышкын хевиринге чогаадыг</i>	1	Угаап боданыышкын хевиринге чогаадыг «Эжишкилер найыралы эртин дагны тургузар (Россия биле Тываның чижээнге)».
Фонетика. Орфоэпия. Орфография	Фонетика. Орфоэпия. Орфография	Ниити шагы – 12+2	Чогаадыг «Тыва дыл – мээң төрөөн дылым!»

Фонетика, графикага катаптаашкын	1	Сөстүң адалгазын болгаш лексиктиг утказын ылгаар. Чугаа агымынга үннерниң ажыглаттынарын сайгарар. Сөзүглелден өк-биле адаар ажык үннерни тывар. Сингармонизм дүрүмнернге чагыртпайн баар таварылгаларлыг сөстерни сөзүглелден тывар. Ажык эвес үннерниң туруш талазы-биле өскерлишкиннерин тайылбырлаар. Долу болгаш долу эвес ассимиляцияны ылгаар; диссимиляцияны танып
Орфоэпияга катаптаашкын	1	
Орфографияга катаптаашкын	1	
Чугаа агымынга үннерниң	1	

Лексика болгаш фразеология	өскерлири		билир.
	Ажык үннерниң өскерлишкиннери	1	Тыва дылда метатезаны таныштырар.
	Ажык эвес үннерниң өскерлишкиннери.	1	Сөстүң фонетиктиг сайгарылгазы.
	Ассимиляция		Литературлуг шын адалга нормалары, тыва дылда ударениениң хевирин таныштырар.
	Диссимиляция.	1	Өөренип эрткен орфограммаларны танып билир, сөстерниң шын бижилгезин тайылбырлаар.
	Метатеза	1	Чогаадыкчы болгаш хыналда ажылдар.
	Сөстүң фонетиктиг сайгарылгазы	1	Хыналда диктант.
	Шын адалганың нормалары.	1	Угаап боданыышкын хевиринге чогаадыг «Тыва дыл хүнүн мээң билип турарым».
	Тыва орфографияның принциптери	1	Төлевилел «Тыва дылда өк-биле адаар ажык үннер».
	Слог. Тыва дылда ударение.	1	
	<i>Хыналда диктант.</i>	1	
	<i>Угаап боданыышкын хевиринге чогаадыг</i>	1	
Лексика болгаш фразеология	Лексика болгаш фразеология	Ниити шагы – 8+6	

Тыва дылдың сөс курлавырының дугайында билиг	1	Тыва дылга лексиканың болгаш фразеологияның ужур-дузазын билир.
Сөс болгаш ооң уткалары.	1	Тыва дылдың сөс курлавырының дугайын билир. Сөс – лексикологияның өөренир кол кезии (единицазы) деп чүүлдү билир.
Лексиканың тывылган угу	1	Сөстүң лексиктиг утказын тодарадыр, лексиктиг утка биле билигнің аразында ылгалын аңгылаар.
Тыва дылдың лексиказының ажыглалы	1	Сөстүң уткаларын ылгаар. Чаңгыс болгаш хөй уткалыг сөстөрни ылгаар.

Тыва ономастика болгаш ооң онзагайы	1	Доора болгаш көжүрген уткалыг сөстөрнің тыптыр аргаларын ылгаар.
Тыва лексикография	1	Сөзүглелден синонимниг, антонимниг одуругларны болгаш омонимнерни танып билир. Сөстөрнин утка аайы-биле каттыжарының дугайын билир.
Тыва дылдың фразеологизмнери.	1	Лексиканың тывылган угун билир: ниити түрк, чиңгине тыва болгаш үлегерлээн сөстөр.
Сөстүң лексиктиг сайгарылгазы	1	Лексиканың ажыглалының аайы-биле бөлүктөрүн аңгылап билир.
<i>Хыналда диктант.</i>	1	Терминнерни чугаага ажыглаар.
<i>Словарьлыг диктант</i>	1	Табу болгаш эвфемизмнерни ылгаар, оларны чугаага ажыглап билир.
<i>Төлевилел «Сээң адың болгаш сен»</i>	1	Чоннуң ёзу-чаңчылдарын сагыыр: <i>адыг – мажсаалай, чымчак базар, хайыракан, чоорганныг, кара чүве, тайга ээзи, чер кулак</i> – эвфемизм.
<i>Төлевилел «Эргижирээн сөстөрнің бөгүнгү хүнде ажыглалы»</i>	1	Тыва ономастиканың бөлүктөрүн чугаага ажыглаар: антропоним, топоним, зоонимнер.
<i>Төлевилел «Хуу чүве аттарының ниити чүве аттарынче шилчий бээри»</i>	1	Лингвистиктиг словарьлар, энциклопедиялар-била ажылдаар.
		Фразеологизмнернің утказын билир, идиома болгаш фразеологтук каттыжышкыннарны ылгаар, чугааның байдалын барымдаалап, оларны ажыглаар.
		Сөзүглелден фразеологизмнерни таныыр, уткаларын тайылбырлаар, синонимнерин тывар.
		Фразеологизмнернің синонимниг одуруглар тургузарынга киржилгезин билир, оларны орус дылче очулдуруп.

Морфемика болгаш морфология	<i>Словарьлыг диктант</i>	1	Чогаадыкчы болгаш хыналда ажылдар. Хыналда диктант. Словарьлыг диктант. Угаап боданыышкын хевиринге чогаадыг «Хуу аттар делегейинге». Төлевилел «Сээң адың болгаш сен». Бердинген тема ёзугаар харылзаалыг чугаа тургузар. Төлевилел «Эргижирээн сөстөрнүң бөгүнгү хүнде ажыглалы»; «Хуу чүве аттарының ниити чүве аттарынче шилчий бээри».
	Морфемика болгаш морфология	Ниити шагы – 17+4	

	Сөс тургузуунуң дугайында билиг	1	Сөс тургузуу, чогаадылгазы болгаш морфология дугайында теорияны билир.
	Сөс чогаадылгазының дугайында билиг	1	Сөс чогаадыр аргаларны: лексико-семантиктиг, морфологтуг, синтаксистиг, морфолог-синтаксистиг билир.
	Сөс чогаадыр аргалар.	1	Аббревиация, калька аргаларын билир.
	Лексика-семантиктиг арга	1	Конверсия, изоляция аргалары.
	Морфологтуг арга.	1	Сөстүң морфемниг сайгарылгазын кылыр.
	Синтаксистиг арга	1	Чугаа кезектерин аңгылаарының барымдааларын билир.
	Морфолог-синтаксистиг арга	1	Аттыг чугаа кезектериниң ниити демдектерин, синтаксистиг хүлээлгелерин аңгылаар.
	Аббревиация болгаш калька аргазы.	1	Тускай чугаа кезектериниң лексика-семантиктиг бөлүктөрүн ылгаар.
	Конверсия аргазы.	1	Тускай чугаа кезектериниң грамматиктиг хевирлерин ылгаар.
			Аас болгаш бижимел чугаага кылыг сөзүнүң хевирлерин, ат орнун, наречиелерни шын кылдыр ажыглаар, дылдың нормаларын сагыыр.
			Дузалаал чугаа кезектериниң онзагайын тодарадыр.
			Чугаа кезектериниң морфологтуг сайгарылгазын кылыр.
			Аас болгаш бижимел чугаага морфология биле орфографияның аразында харылзаазын сагыыр.

	Изоляция аргазы.	1	
	Сөстүң морфемниг сайгарылгазы	1	
	Морфология Морфологияга ниити катаптаашкын.	1	Чогаадыкчы болгаш хыналда ажылдар.
	Тускай чугаа кезектериниң грамматиктиг уткалары	1	Немелде онаалгалыг диктант.
	Тускай чугаа кезектериниң грамматиктиг хевирлери	1	Словарьлыг диктант.
	Тускай чугаа кезектериниң синтаксистиг хүлээлгелери	1	Чурумал хевиринге чогаадыг «Залог болгаш вид хевирлериниң ужурдузазы».
	Дузалал чугаа кезектери	1	Немелде онаалгалыг эдертиг.
			Шинчилел ажылы «Междометие болгаш үн өттүнер сөстөр».

	Чугаа кезектериниң морфологтуг сайгарылгазы	1	
	<i>Немелде онаалгалыг диктант.</i>	1	
	<i>Словарьлыг диктант.</i>	1	
	<i>Немелде онаалгалыг эдертиг</i>	1	
	<i>Шинчилел ажылы «Междометие болгаш үн өттүнер сөстөр»</i>	1	
Чугаа. Чугааның стили	Чугаа. Чугааның стили	Ниити шагы – 7+5	
	Дыл болгаш чугаа	1	Дыл болгаш чугаа деп билиглерниң уткаларын тодарадыр, кызыгаарлаар.
	Чугаа чорудулгазының хевирлери	1	Чугаа чорудулгазының хевирлерин, черин (туружун)

	Харылзажылганың хевирлери	1	болгаш байдалын аңгылаар
	Чугааның аңгы-аңгы байдалдары	1	Аас болгаш бижимел чугаа чорудулгазының кол элементилерин ылгаар, оларны аңгылаар.
	Функционалдыг стильдер	1	Чугаа чорудулгазының хевирлери: когнитивтиг, эмоционалдыг, мотивациялыг.
	Сөзүглелдин стилистиктиг сайгарылгазы	1	Чугааның аңгы-аңгы байдалдары.
	Сөзүглелди чаартырының хевирлери	1	Монолог болгаш диалогту ылгаар.
	<i>Чогаадыкчы болгаш хыналда ажылдар.</i>	1	Стильдерниң ылгавырлыг талаларын аңгылаар, ажыглаттынар черин болгаш сорулгазын тодарадыр.
	<i>Немелде онаалгалыг диктант.</i>	1	Стильдерни аңгылаар: албан-херек, парлалга, эртем, чугаа, чечен чогаал.
	<i>Эдертиг</i>	1	Ажылдап кылган төлевилелдин түннелин бижимел-биле айтыр, чыгдынганан материалдарны ажыглап тургаш, презентацияга көргүзер.
	<i>Кластер</i>	1	Доклад, аннотация, тезистер, конспект, рецензия, реферат бижиир.
	<i>Бөлүк-биле ажыл «Тыва дылда чугаа стильдери»</i>	1	Бердинген сөзүглелдерниң стиль талазы-биле эдилгезин кылыр.
			Сөзүглелдин стилистиктиг сайгарылгазын кылыр.
			Сөзүглелдин стилин, ооң ылгавырлыг демдектерин айтыр.
			Тыва дылдың электроннуг корпусу-биле ажылдаар; сөзүглелди эде тургузар; кол болгаш ийи чергениң медээлерин аңгылаар.
			Сөзүглелдин стилистиктиг сайгарылгазын кылыр.
			Чогаадыкчы болгаш хыналда ажылдар.
			Немелде онаалгалыг диктант.
			Эдертиг.
			Кайы-бир стильдин материалдарына даянып, кластер тургузар.
			Бөлүк-биле ажылдың хыналдазы «Тыва дылда чугаа стильдери» (тыва улустуң тоолдарына даяныр).